

Марія МИМОХОД,
м. Івано-Франківськ

ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ІВАНА ФРАНКА

Використання мемуарів на уроках літератури

У нашій школі, яка за роки державної незалежності попри всі труднощі поволі, але таки стає національною, здатною виховати непересічну особистість без майже вродженого, такого характерного для покоління тоталітарного часу страху перед владою, урок української літератури набуває особливого значення. По-перше, саме цей навчальний предмет у повному обсязі дає відомості про світ через призму високохудожніх текстів, по-друге, біографії письменників нині школярі сприймають не просто як чийсь життєпис, а як важливі й цікаві фрагменти української історії, адже творчість будь-якого митця ми розглядаємо в контексті доби, завжди помічаємо тісний зв'язок письменника з видатними людьми свого часу, простежуємо взаємини "miteць – держава", які для наших класиків дуже рідко були сприятливими. Фрагментарне вивчення мемуарів на уроках української літератури зацікавлює і захоплює школярів. О.Галич слушно наголошує, що саме "мемуаристика може стати важливим засобом підвищення в учнів інтересу до літератури" [2; 4]. На користь такого твердження свідчить і той факт, що написання мемуарів – це спроба їхніх авторів розібратися у житті власному й іншій, здебільшого відомої людини, бажання письмово зафіксувати досвід своєї участі в історичному бутті. Взірцем утілення саме такої мети може бути "Повчання" Володимира Мономаха або один із перших творів-спогадів в українській літературі епохи бароко – "В пам'ять дітям своїм і внукам і всьому потомству" Іллі Турчиновського. Наприкінці XVIII ст. росіянин, виходець зі священницької сім'ї Г.Добринін, беручися до написання мемуарів, уже в першому реченні розкрив найважливішу причину свого заміру: зрозуміти "Хто я? де я? звідки я прийшов? що бачу я? куди піду?" [5; 3].

У мемуаристиці, як і в творах красного письменства, завжди має місце художній домисел. А.Тарковський зазначає: "Саме тому розповіді з різновиду "документальної словесності", написані зовсім не "художниками слова", а просто "людьми бувалими", нерідко становлять собою істинно літературні тексти, не обділені художньою виразністю". Навіть у тому разі, коли автор мемуарів "не є сюжетним центром спогадів", бо розповідає не про себе, а про когось іншого, його оповідь будується у площині стосунків цієї людини з автором і завжди оцінюється "через призму його індивідуального сприймання" [8; 37]. Крім того, на думку Олекси Воропая, "мемуарна література може постачати великий історичний матеріал", "мемуарні твори дають великий простір для визначення побутового характеру епохи та психології окремих осіб" [3; 377], а найголовніше – "у мемуарних творах більше, ніж у яких-небудь інших,

відображується національна свідомість і соціальна приналежність" [3; 376] і самого автора спогадів, і тієї людини, про яку він пише. Мемуари також можна використовувати на уроках для інтерактивних методів навчання і, як це слушно радить робити О.Галич, у формі заданого початку для написання твору або для урізноманітнення роботи учнів під час підсумкових занять [1; 5].

Мабуть, небагато є в історії української літератури письменників, про яких збереглося стільки спогадів, як про Івана Франка. Причиною цього є насамперед те, що Франко – письменник-титан, якому судилося залишити в пам'яті нації вікопомний слід. Усвідомлюючи геніальність Івана Яковича, до нього тягнулися люди різного віку, різних соціальних станів, однак завжди високого інтелектуального рівня. Якщо ж узяти до уваги факт, що окремі твори письменника вивчаються майже в кожному класі неповної середньої школи, а згодом – глибше й цілісніше – в 10-му класі, то спогадами сучасників про нього можна суттєво урізноманітнити біографію митця, щоразу добре продумуючи найважливіші принципи сприймання мемуарного матеріалу дітьми певного віку.

Особливо цікавими є згадки про Франка людей, які за потужністю власного таланту наближалися до його надзвичайного дару. Свої спомини про вчителя, який першим високо поцінував її вірші, залишила Леся Українка у листах до Ольги Кобилянської. Про ставлення Лесі до цього велета думки і праці писав її чоловік Климент Квітка:

Франка дуже поважала і любила з ним розмовляти, вважаючи його за дуже интересного, розумного і дотепного розмовника і дуже тямущого порадника... Подивляла його розум, великі знання і незвичайну працьовитість. І справді, се був, може, єдиний чоловік на Україні, що переважав Лесю в знанні західноєвропейських літератур [6; 299].

А Василь Стефаник в "Автобіографії" згадував: Мати мого товариша з гімназії, Гіберманова, розповідала мені багато про Івана Франка. Між іншим, говорила, що такої великої голови в Австрії нема, що він міг би вже давно бути міністром [6; 239].

Особливу роль Франка в громадському житті Західної України визнавала Ольга Кобилянська:

Палкі слова Івана Франка, що закликали до боротьби за кращу долю нашого, тоді поневоленого, народу, долетіли до мене... Пригадую, як сьогодні, що моїм ідеалом було одержати і прочитати його працю "Неволя жінки в малоруських піснях"... Ще перед ювілеєм знала я, яку величезну різноманітну роботу проводив І.Франко, скільки праці, енергії, витривалості він жертвував для загальної народної справи [6; 256].

Постать Каменяра – це постать істинного генія, якому судилося жити в суворий для України період. Ще змалку він прагнув пізнати нове як у житті, так і в книжках. За сорок років невсипущої праці написав

І. Франко та О. Кобилянська.
Фото 1913 р.

близько 4500 творів різноманітних жанрів: поезія і проза, драматургія і переклади, наука й публіцистика. Слово для Івана Франка – головна зброя, якою він обстоював інтереси свого народу, українську культуру. Іван Якович завжди був палким активістом громадсько-культурного життя, ним пишалися, на нього рівнялися інші. Тому

й не дивно, що сучасники залишили велику кількість спогадів про Франка саме як про громадського діяча. Ці згадки можна використати на уроках за його творчістю в 10-му класі.

Спомини про дитячі роки, навчання майбутнього письменника дають нам змогу побачити вияви в нього неабияких творчих здібностей уже в шкільному віці, показують юного Франка як допитливу і скромну дитину, винятково обдарованого учня. Іван Яцуляк так згадував про малого Яся:

Привезли до нас з Нагуєвичів малого хлопчину до його вуйка Павла Кульчицького, щоб ходив до школи. Я і Стефан Сеньків жили по-сусідськи з його вуйком і хотіли зазнайомитися з Франком. Прийшли ми до нього, і Франко нам сказав, що буде ходити разом з нами до школи... Франкові вуйко кушив олівець, який мені дуже сподобався, то я вкрав у нього той олівець, і він за ним дуже плакав... Я зараз віддав Франкові цей олівець, за що мене дуже Франко полюбив. Він приходив до моєї хати часто бавитися. По школі ми гонили разом пасти худобу на толоку – я і Сеньків свою, а Франко вуйкову [11; 42].

Як і в долі малого Шевченка, в дитинстві Франка було чимало пророчих епізодів. Коли Іванові друзі приходили до кузні його батька (він для дітлахів навіть зробив лавочку, щоб могли спостерігати за ковальською працею), то нишком, як дорослі на мить відверталися, чи з дозволу старшого Франка в моменти його перепочинку від праці пробували щось кувати й самі. Один із Франкових ровесників згадував:

Я брав кліщі, кусень заліза та молоток і бив по залізі, і Франків батько казав усе, що з мене буде коваль, бо я рівно тягнув своє залізо; Франко теж брав кліщі, залізо і бив молотком; батько його казав, що "з тебе не буде коваля, ти будеш попом" [11; 43].

Перший учитель Франка Адрасевич теж інтуїтивно впізнавав у малому Іванові непересічну особистість. Коли хлопець над чимось задумувався, то він казав: "Ти будеш великим писателем, або великим багатцем, або великим злодієм" [11; 43]. Михайло Кореневич навчався разом з Іваном у гімназії й пізніше писав:

Франко вже від самого початку дався пізнати всім як з природи дуже здібна, талановита людина, мав надзвичайну пам'ять... нотував собі в своїй голові так, що кожну викладану річ пам'ятав настільки докладно, що так ніхто не міг

собі докладно знотувати в зошиті, навіть у скороченні. Найбільшим його заняттям поза школою у вільний час було замилювання до читання всього, що йому лишень попадало в руки, і в тім напрямі ніхто йому не дорівнював [6; 46].

Карло Бандрівський, що навчався разом із Франком у Дрогобицькій гімназії, а згодом у Львові, згадував:

Вже в другому класі товариші пізнали, що він любить надзвичайно багато читати та що шкільна наука замало давала йому знання. Читаючи по годині під лавкою, не уважав на хід навчання [6; 36].

З цих та інших, дуже близьких за змістом спогадів ровесників стає зрозумілим, що Івась Франко був надзвичайно талановитою, працьовитою та цілеспрямованою у здобутті нових знань і розширенні власного світогляду дитиною. Гімназистом і студентом з великим задоволенням допомагав і давав поради друзям у навчанні, згуртовував навколо себе найзавзятіших. Сила духу та пориву юного митця вражала. Євген Олесницький, один з багатьох сподвижників Івана Франка, відзначав:

Знайомість з Франком вводила нас, молодих, зовсім в інший світ, його незвичайна на тодішній вік начитаність, його бистрий погляд на речі і строга, а дотепна критика сучасних відносин імпонували молоді і еднали її біля нього [10; 117].

Уже з молодих літ стало помітно, що це буде велика людина. Серед мемуарної літератури варто виділити книжечку "Іван Франко. Студії і спогади" Михайла Мочульського. Автор часто контактував з письменником, працював з ним у різних видавництвах, чув його промови, які захоплювали розумом, логікою, вираженістю, достовірними фактами. Як природжений лідер і яскрава особистість, Іван Якович ніколи не був самотній: "Довкола себе він любив рух. Не утікав від людей. Дуже радий був зустріти созвучну душу" [7; 123]. Молодий Франко справляв незабутнє враження на кожного, з ким йому довелося зустрічатись у різних життєвих ситуаціях. Прихильно ставився до нього і співредактор журналу "Друг" Антін Дольницький, спогади якого вражають глибиною психологічних спостережень:

Взагалі характеристичною рисою його поведінки була швидкість. Швидко читав, швидко писав, швидко орієнтувався і рішався. А читав все, що попало. Я певний того, що як бібліотекар "кружка", протягом року перечитав усю бібліотеку (кілька тисяч томів) [7; 57].

Непересічність, незвичайні здібності юнака відзначали не лише однокласники, а й викладачі. Так, згодом один з них, Т. Грушкевич, напише:

Франко дійсно виявляв великий талант у письмових роботах. Коли я роком пізніше, в четвертому класі, вчив дітей української мови, Франко написав замість звичайної шклярської розвідки довгу повість на згадану тему зовсім вправним стилем, майже вільним від усяких похибок як граматичних, так і правописних [7; 59].

Предмети, які вивчалися за шкільними та гімназійними програмами, майбутньому письменникові були нецікаві, тому він активно займався самоосвітою. Його захоплення різноманітною літературою помітили й викладачі, бо вже у 5-му класі він

під час уроків читав твори Шекспіра в німецькому перекладі, а в 6-му теми з польської мови опрацював у формі комедії або драми [7; 59]. Саме вроджені обдаровання та заглибленість у книжковий світ під час навчання в гімназії дали змогу юному Франкові публікуватися на сторінках журналу "Друг". Окрім цього, як найкращий учень Дрогобицької гімназії, Іван отримував державну стипендію, що тоді діставалася молодим людям лише за службу. Для Франка на той час це було перше визнання та значна матеріальна допомога для подальшого здобуття освіти.

Зі спогадів ми дізнаємося про перше кохання майбутнього поета, його різноманітні зацікавлення в університеті, перший арешт, після якого поліція весь час контролювала юнака, однак це не завадило йому гуртувати навколо себе молодь, заохочуючи її до наукової та суспільної діяльності. Але попри товариський характер Франко, як ми довідуємося зі згадок сучасників, не любив гучних компаній, балів, концертів, уникав шинків та ресторанів, однак любляв віденську каву. А найбільшою втіхою для письменника було рибальство. Час від часу він приїжджав у рідне село ловити рибу.

Широта ерудиції та різнобічність інтересів Івана Яковича – це те, що з першої зустрічі впадало в око сучасникам поета. Франка цікавили всі види мистецтва. Він добре знався на них. Його праці про літературу чи театр завжди були глибокими, змістовними, оригінальними. Не заперечуючи модних віянь і морально-етичного розвою, він пропагував народність у всьому. А.Монастирський відзначав, що Іван Франко обстоював цей принцип і в літературі, і в живописі. Письменницька еліта, видатні люди того часу, зокрема такі, як Марко Черемшина, Микола Вороний, захоплювалися феноменальною працездатністю свого побратима по перу. Людмила Старицька-Черняхівська, яка називає Франка у своїх спогадах "живою енциклопедією", писала:

М.Коцобинський, І.Франко та В.Гнатюк. Фото 1905 р.

"Його обізнаності можна було дивуватись, він не був людиною, обмеженою студіюванням однієї наукової дисципліни, – він, як діамант, розсипав геть навколо проміння свого розуму..." [4; 13].

Микола Вороний вважав свого талановитого сучасника найвизначнішою постаттю серед галицької інтелігенції. Однак при першому

знайомстві з Франком був дещо розчарований його зовнішнім виглядом*, бо досі уява шанувальника малювала собі кремезного чорнявого красеня, а натомість він побачив рудого, середнього на зріст чоловіка. Підійшовши ближче, Вороний звернув увагу на очі легендарного галичанина, які випромінювали потужну енергію думки, світилися глибинною мудрістю. Згодом, як згадує поет, зачарувавшись його внутрішньою могутньою силою, щирістю і простотою, він полюбив і зріст, і колір Франкового волосся:

Франко – це розмах і енергія, поєднана з елементарною простотою, але він перевищував наддніпрянців своєю культурою, хоч не любив і не вмів виставляти її напоказ [6; 22].

Марко Черемшина згодом напише про своє враження від Франка як від "великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко дальше" [6; 252].

Мемуари визначних осіб того часу є скарбом для дослідників. З них ми довідуємося, що завдяки своїй надзвичайній силі духу, нетерпимості до підлабузників та користолюбців Іван Франко вмів завчасно відмежовуватися від тих, хто набивався йому в друзі, але не мав рис характеру, які письменник цінував у людях. Сміливістю, безкомпромісністю у висловлюванні своїх категоричних суджень він рятувався від численних ворогів, які часто-густо зграєю обсадили його.

Мудрість учителя і порадника горнули до Франка літературну молодь, яка знаходила в ньому підтримку й допомогу. Маючи феноменальні знання, цей геніальний чоловік ніколи не проявляв зверхності, завжди радий був поділитися з молодими людьми задумами, налаштувати їх на діяльне життя. Як редактор "Літературно-наукового вісника" Франко не шкодував ні сил, ні часу, щоб допомогти авторам-початківцям.

Особливо цінними є спогади дітей про батька, і саме їх треба використовувати на уроках. Своім трьом синам – Андрієві, Петрові, Тарасові – та доньці Анні Іван Франко був добрим прикладом у всьому. Тарас Франко відзначав батькову непоступливість у принципових, громадських справах [10]. Своїх дітей письменник виховував людьми високої гідності, які постійно й наполегливо вчилися і працювали, а в разі потреби вміли б відстояти власні права.

Батько повторював залюбки, що не має права той, хто не свідомий у ставленні до своїх обов'язків. Терпіти не міг людей, які не додержували слова, не виконували обіцянок, не приходили в умовлений час [6; 302].

Зі спогадів сина також довідуємося, що батько практично не мав шкідливих звичок, не курих, не вживав спиртного, вдома робив фізичні вправи й обливався холодною водою. Промовистим є той факт, що Франко зовсім не вмів відпочивати пасивно, а в неділю чи у свята він з усією сім'єю вирушав до лісу на прогулянку:

* Подібну ситуацію описує й сам Франко, коли сподівався побачити І.Печуя-Львівського богатирем на вигляд, а познайомився з маленьким, кволим чоловіком, який розмовляв тихенько і справляв враження пташини, яка готова в першу-ліпшу мить зірватися й полетіти, та ще й постійно жалівся на шлункові болі.

Батьковою пристрастю було ходити за грибами, яких знав усі гатунки. У ліс ходив Іван Якович босоніж, з кошелем у руці, рідко з ціпком. Гадюк нітрохи не боявся і чимало повбивав їх [6; 311].

Сини розповідають і про батькове захоплення рибальством, і про те, що він сам плів сіті й навчив цього дітей. А ще любляв далекі мандрівки в гори, де від верховинців записував народні перекази та фольклор.

Книжки Франко обожнював і зібрав їх у домашній бібліотеці чимало. Син Петро згодом напише:

Це збирання етнографічного матеріалу мало свій вплив і на найстаршого сина Андрія, і на мене. І Андрій, і я збирали теж пильно [6; 311].

Відомо, що Франкова бібліотека містила понад 8 тисяч томів різними мовами. Письменник був поліглотом і, згадують сини, майже всю європейську класику читав у оригіналі. Ставився до книжок бережливо, не дозволяв ні собі, ні дітям нічого підкреслювати, загинати сторінки, робити на полях помітки.

Про інші риси характеру й уподобання Франка знаходимо відомості у спогадах його доньки Анни Франко-Ключко, виданих у Канаді. Ці згадки батькової улюблениці мають приватний характер і надзвичайно точно, чітко, відверто і в найменших деталях відтворюють події з життя нашого генія. Анна була наймолодшою. Про своє дитинство вона каже: "В цілості ранні роки мали характер щасливого, безжурного й веселого життя" [9; 11]. З її спогадів Іван Якович постає лагідним і турботливим батьком, який любив читати дітям казки, розповідати про звірів, а також піклувався про бездомних тварин. "У нас, – згадує Анна, – немов у звірячій клініці, постійно перебували або голодна задрипана кицька, яку тато знайшов холодного дощового вечора... або цуценя напівзамерзле, або пташеня з напівпербитим крильцем" [9; 18]. Любов до звірят Франко передав і дітям, намагаючись прищепити їм дбайливе ставлення до світу природи, що й було першим уроком природознавства. Донька розповідає, що великим щастям для дітей були прогулянки до лісу, які тривали цілий день. Малеча росла в доброзичливій, теплій атмосфері, і тому не дивно, що всім дітям власне дитинство згадувалося радісним, веселим, хоча в сім'ї були й неабиякі матеріальні труднощі, й інші проблеми. Анна писала: "Тато ставився до нас, дітвори, лагідно і поблажливо. Він давав нам повну свободу і ми майже не знали дисципліни" [9; 14].

Найбільшим горем для дітей стала батькова хвороба. У час її загострення в них зникало бажання гратися, веселитися. Та в самого Івана Яковича вроджена працьовитість і бажання творити не згасали й під час тяжкої недуги. Навіть будучи напівпаралізованим, Франко працював щоденно, надиктовуючи свої твори то синові, то студентам. Згодом ціною величезних зусиль учився писати лівою рукою, досліджував літописи й народні пісні.

Учням цікаво буде довідатися про стосунки Франка з церквою, християнським вченням. Донька згадує про візит до Івана Яковича митрополита Андрея Шептицького, який вирішив подискутувати з поетом щодо постатей пророків зі Святого Письма. Значно пізніше, у хвилину страшного горя – смерті батька – Анна йде саме до цього дуже шанованого в Галичині митрополита з проханням відправити панахиду. Нині вже ні для кого не секрет, що докторська дисертація І.Франка називалася "Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія" і ґрунтувалася на біблійному матеріалі, що Іван Якович докладно студіював життя та діяльність видатного діяча церкви, аскета з Афону Івана Вишенського, написав про нього розлогу статтю та однойменну поему. Досі не втратила своєї вартості Франкова стаття "Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході" (1913). Прикметно, що релігійна поезія цікавила його з юних літ. Ще в гімназії майбутній письменник переклав віршами Книгу Йоана. Пізніше на матеріалі Біблії створив поеми "Мойсей" та "Смерть Каїна".

Іван Франко своєю діяльністю уособлює цілу епоху нашої культури. Він один з найвидатніших українських письменників, ім'я якого здобуває дедалі ширшу світову славу, людина універсальної освіченості й титанічної працьовитості, незрівнянна за своєю багатогранністю особистість. Інтерес до постаті Франка постійно зростає, а це означає, що мемуари про нього стають цікавими не лише вузькому колу професіоналів-літературознавців, а й усій українській громадськості.

Про Івана Франка написано багато спогадів. Писали їх більш і менш визначні люди, друзі й недруги, тому, використовуючи мемуари на уроках літератури, вчитель має ретельно добирати й добре аналізувати їх, керуючись принципами доцільності, важливості, цікавості й доступності для дітей певного віку.

Література

1. Г а л и ч О. Мемуари на уроках української літератури в школі // Українська література. – 1999. – № 5.
2. Г а л и ч О. Мемуари на уроках української літератури в школі // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 1.
3. В о р о н а й О. Мемуарна література // Визвольний шлях. – 1983. – Кн. 3.
4. Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1972.
5. Истинное повествование или Жизнь Гавриила Добрынина... им самым писанная. – Санкт-Петербург, 1872.
6. Спогади про Івана Франка. – К., 1981.
7. Спогади про Івана Франка / Упоряд. вступ. стаття і прим. М.Гнатюка. – Львів, 1997.
8. Т а р к о в с к и й А. Мемуаристика как феномен культуры // Вопросы литературы. – 1999. – № 1.
9. Ф р а н к о - К л ю ч к о А. Іван Франко і його родина: Спогади. – Торонто, 1956.
10. Д и в. Ф р а н к о Т. Про батька: Статті, спогади, розповіді і париси. – Львів, 1956.
11. Я ц у л я к І. Спомин з дитинних літ Франка // Спогади про Івана Франка. – Львів, 1971.